

ТЪРГОВЦИ И ПОЛИТИКА (1886 – 1889)

Милко ПАЛАНГУРСКИ

***Abstract:** There's a special role and place for the deputies traders in the Bulgarian political corps. On a local level they are the key players in the political structure and political faces on a regional and national level. In the meantime their role is also of business leaders, political leaders on city and county level, whose funding to institutions and political parties provide personal network to create effective political structures and successful management of election campaigns. The strength of the commercial community in a political formation practically ensures not only its existence but it also guarantees a successful political activity. At the end of the nineteenth century they occupy about 1/3 of all political positions in the parties, parliaments, governments and other elected bodies. This enables them to become the main driving force behind the modernization of the country politically, economically and culturally.*

***Key words:** Traders, elections, parliament, executive power, political parties*

JEL: N73

Създаването и развитието на модерната българска държава след Берлинския договор логично поставя въпроса за управленския елит на страната. Тънкият слой образовани лица сформирани през периода на възрожденските процеси е прекалено ограничен като обем и териториално разпределение за да се очаква, че ще има достатъчно подготвени хора, които да могат не само да поемат управлението, но и да дирижират и насочват трудните процеси на модернизацията на обществото. Още повече, че от тях се очаква и създаване на съвременни и адекватни институции на извиканата за нов жив и самоуправление нация. Числата от първите преброявания са отчайващи и показват тежката изходна база, от която тръгва управлението – през 1880 г. грамотността на населението едва достига до 3.3%. Социолози и историци често приемат, че за адекватно и успешно управление на едно общество, трябва да е наличен един високо подготвен елит между 3–5%, то в родния случай става въпрос основно за елементарна грамотност, а не за качествено образо-

вание.

В обединена вече България през 1887 г. процентът на грамотните достига 10.7 и обхваща българското землище от двете страни на Балкана, но този ръст не означава, че се е появил някакъв нов, свръх подготвен и мотивиран управленчески елит. Затова рекрутирането на управленския екип на страната от достъпните слоеве на интелигенцията, такава, каквата е в своята същност, недостатъчно готова за основната си мисия – модернизацията на страната, но пък за сметка на това е зареден с голяма доза оптимизъм. В първите години управленските кадри се набират основно от средите на учители, локални лидери от всякакъв калибър, току що завършили студенти и разбира се от средите на появилите се нови свободни професии – адвокати и прошенописци, а и всичко друго, което има капацитет да разрешава управленски задачи от каквото и да е ниво. Създаваната през първите години администрация – национална и местна, войска, образователна система и всякакви други системи поглъщат този тънък слой от образовани лица.

Своята особена роля и място в обществото и неговото самоуправление заемат занимаващите се и с търговия. Под „търговец“ трябва да се приемат всички онези професии и дейности, които попадат под регулацията на Отоманския търговски закон, който е заменен с български чак през 1897 г. В общи линии под този знаменател попадат лицата, които се занимават с търговия, предприемачество, банкиране и кредитиране. Статистиките от края на XIX и началото на XX век показват, че самостоятелно работещи за своя сметка лица в тази сфера се движат между 30 000 и 36 000 души, което означава 1.73 от активното население. Използвам категорията „активно“, тъй като ако числата се разположат върху цялото население процентът ще е в рамките на статистическата грешка. Движение към увеличаване в абсолютни числа има, но в процентно отношение нивата остават почти непокътнати в продължение на повече от четвърт век.

В българския случай определението за търговец е доста относително понятие. Търговец е и дребният прекупвач на яйца, кожи, кокошки от основния производител в страната – дребният земеделец, като много често той е и кръчмар, продавач на колониални стоки и други дребни предмети, които задоволяват изискванията на не особено придиричивия селски покупател.

Тяхната основна роля на този етап е да покрият обменът между селския и градски пазар и да осигуряват стоки и суровини за по-едрите търговци. Последните от своя страна пък работят на по-високо ниво, захранват появяващите се индустриални заведения със суровини, гарантират снабдяването на големите градски пазари със стоки и през тях преминават и основните търговски операции на международния пазар. Рядко те са специалисти само в една и единствена сфера. По възрожденска традиция те организират закупуването и продаването на разнообразно количество стоки, като много често техните кантори освен търговски средища са и банкови учреждения, комисионерски къщи, сарафски бюра, имотни борси и всичко друго, от което пазара има нужда.

Успели, макар и всеки на различно стопанско ниво, те са желан фактор поради доказаните пред обществото своите възможности на предприемачи, възможности, които са плод на комплекс от фактори – образование, макар и често не особено високо, но пък за сметка на това напълно специализирано, но и плод на самообучение, езикови компетенции, добри законодателни понятия, които са получени в училище и усъвършенствани в пряката работа. Те познават много добре финансовата сфера, имат създадена и проверена собствена мрежа от връзки, която като обект на дейност се разпростира от изкупуването на произведения на балканските колибари до обмен на международния пазар. В обществените отношения тази мрежа има друга логика и естествено и много бързо се превръща в политическа. Свободната държава от своя страна е отлична предпоставка за превръщането на тези стопански връзки в обществени, а това е пък идеалната среда и възможност за персонална политическа кариера. Затова търговците са предпочитани лица за изграждането на партийни и обществени структури, не само поради своята финансова независимост и възможности, а и заради извоюваната и защитена позиция сред слоеве и групи, които са потенциални избиратели и от своя страна могат да мобилизират други граждани да отидат до урните и подкрепят дадена политическа кауза.

Търговци се избират на обществени постове през доосвобожденския период. Във възрожденските общини те са основни двигатели на управлението, промяната и развитието на българското общество, радатели са за на-

ционално образование и което съвсем не е без значение, те са едни от водачите на идеята за национална църковна структура. Най-големите радатели на мечтата за „евтина и народностна църква“ са именно търговците, които не само оглавяват движението за прекъсване на финансирането и изгонването на гръцките владици, а чрез общинските структури концентрират и управляват успешно общинските капитали, които се събират за религиозни и училищни нужди. С тази си дейност те показват и убеждават обществото, че то има ресурс и способност за самоуправление на всякакви нива

Персоналната финансова стабилност, връзки и възможности им дават възможност да отделят време, средства и ресурси за общонационалните задачи, а след 1879 г. този опит, роля и обществено място да се трансформира в партийно членство и подкрепа. Логичният път на всеки общественик – партийно членство и кариера преди достигане на властовите постове е логичен път и за българските търговци. Трудно може да се определят параметрите на тяхното участие поради липса на достатъчен изворов материал, но и достъпните изследвания показват, че те се разполагат на всички нива на партийните структури. Така например в Либералната (радославистка) партия на партийните конгреси, които се провеждат в този период декларирали своята принадлежност към търговското съсловие от всички негови разновидности са 34%. [**Palangurski, M. 1995:** 27–36]. В Прогресивнолибералната партия нивото на активните дейци търговци също е в този параметър – 34% от централното ръководство и 32 % от депутатите [**Givkov, Sv. 2014:** 124–125]. В централното управително тяло на Народната партия търговците са 40%. [**Nikolova, V. 2004:** 60].

Но ако за останалите части от българския елит и интелигенция това е естествена ход, то участието на предприемачите не се посреща радушно в политическия свят. Това се отнася до прякото им участие, но не и до парите им, които са другата страна и елемент за един жизненоважен политическия процес. По традиция останала още от Учредителното събрание, което за пръв път гласува избирателните правила, се въвежда ограничаване на активното избирателно право. Ограничението е в областта на морала – граждани-те губят правото си да избират, ако бъдат осъдени на затвор за повече от три месеца. Става въпрос за присъди по един списък от престъпления, който ос-

вен това постоянно се разширява. В случая с търговците като съсловие, правото на гласуване се отнема при присъда произнесена за „злоупотребление с доверие, измама в качество и теглилка на стоки“. Тази забрана влиза в Избирателния закон от 1882 г. и се запазва до създаването на Наказателния кодекс на страната през 1896 г. Тези престъпления са приравнени по тежест с други тежки престъпленията, които са неприемливи за обществения морал – като присъди издадени за нарушения по време на избирателния процес. Този тип присъди са приравнени с ограниченията поставени на неприемливи лица като съдържателите на публични домове. В подробния модерен кодекс за наказанията от 1896 г. от стопанските престъпления до лишаване от избирателно право води само присъда за „измамен банкрут“ и „фалшифицирането на документи и парични знаци“, но справедливостта иска да изтъкнем, че фалшификациите не са приоритет само на търговското съсловие. Важното е, че нарочният банкрут е приравнен до престъпления като убийство, бунт и метеж и други 17 тежки престъпления, които лишават гражданина от избирателно право завинаги [Palangurski, M. 2007: 85–100].

Но ако активното избирателно право се ограничава само по присъда, то не така стоят нещата в пасивното право. Още веднъж традицията тръгва от Учредителното народно събрание. „Бащите на конституцията“ в последните си работни минути, в последния си работен ден – на 14 април 1879 г., гласуват първия Избирателен закон, наречен скромно „временни правила“ по които да се избере само първия парламент, но останали дълги години основа на избирателното законодателство. Учредителите поставят началото на ограничителните клаузи и тъй като това става от събрание, което е свикано за приемането на основния закон, то тяхното решение се превръща в постоянно действаща конституционна норма и оправдание за разширяване на ограничителните сфери. Според тези правила, правото на изборност губят всички, „които имат условие с правителството за разни припаси и други такива, или имат предприятие за обществени работи“. Ограничението става още по-рестриктивно в следващия текст, като народен представител трябва да бъде „лишен от пълномощията си“, ако поеме подобно предприятие. Така преди да стартира националната система за управление на страната, вече се поставя разграничителна линия между търговия, обществени поръчки и на-

ционална политика. Страхът от обвързването на капитала с властта практически изпреварва дори създаването на нормален пазар и предприемаческо съсловие. С малки редакции тези постановки се запазват до края на XIX век и така се стига до ограничаване политическите права на търговците като съсловие. Няма парламент, няма какъвто и да е избор – парламентарен, общински, за училищни настоятели и т.н., който да не предизвика някакъв публичен дебат за правото на определена личност да бъде избран [Palangurski, M. 2007: 100–132].

Основната политическа роля имат онези търговци, които достигат до парламента и изпълнителната власт. В избрания за изследване период, имаме сравнително хомогенни групи политически лица от двата тогавашни основни политически лагера – националистите, които се олицетворяват от Народнолибералната партия водена от Стефан Стамболов и умереният русофилски сектор, основно бивши консерватори групирани в Народната партия олицетворявана от д-р Константин Стоилов. Те излъчват две знакови управления олицетворявани от двамата големи политици, които оставят зад гърба си най-тежките мигове от модернизационната драма на Княжество България в продължение на почти 15 години, което е рядко срещан в родната ни история факт. В известна степен това разделение има фриволен характер, тъй като представители и от двете основни групи участват в парламента в различно време, но все пак първата група доминира количествено през периода 1887 – 1894, а втората за времето 1894 – 1899 г. Народнолибералите доминират в три: V, VI и VII ОНС, а народняците в следващите два парламента VIII и IX ОНС. Първата група пласира в събранието общо 535 души [Palangurski, M. 2008: 61–194], а втората 274 [Palangurski, M. 2013: 17–93]. Спадът се дължи на новата формула за избор на представители приета от IV ВНС през 1893 г., според която един представител се избира вече не от 10 000, а от 20 000 жители.

Таблица 1

Депутати, декларирали своята професионална принадлежност като търговци за периода 1887–1894 г.

	1887–1894	1894–1899
Търговци	172	83
Търговец-банкер	2	3
Бакалин	2	
Кръчмар	2	2
Търговец-земеделец	2	
Фабрикант	2	2
Предприемач	2	4
Управител на дружества	1	2
Книжар		1
	184 – 34.39%	97 – 35.40%

При управлението на Ст. Стамболов търговците имат най-голямото парламентарно представителство на една професионална група [Palangurski, M. 2013: 17–93]. Втората по големина – тази на свободните професии, основно адвокатите няма и 20%. При д-р К. Стоилов в следващия период свободните професии постепенно достигат търговското съсловие и му отстъпват съвсем минимално – 33.21%. И това при убедително налагана историографска идея, че точно при Народната партия предприемачите имат тотална доминация [Palangurski, M. 2013: 305–307]. Това, което се набива на очи е процентното равенство при търговците по времето на НЛП и на НП – 34–35%.

Преглед на основните представители търговци обяснява защо и двете партии – стамболовистите и народняците са най-упорито присъстващите в българската политика до краха след Първата световна война, а отделни персони оцеляват в политиката и обществения живот и след това.

Разбира се, има примери в коренно различната посока. Нещо повече, дори има едно смесване на понятията. Така например “чисти” големи търговци са Б. Папазоглу, Илия Стоков и Ст. Къойбашиев – всичките в биз-

неса с розово масло и скромно записалия се като бивш офицер всестранно ангажиран Д. М. Яблански. Докато хора като А. Саръиванов и Т. Д. Кювлиев от Сливен се определят като такива, при условие, че са основни акционери във фабрика за преработка на вълна и текстил. Подобно е положението с Ив. Хаджиенов, несъмнено един от най-големите предприемачи в страната. Така че зад „търговец“ се крие всичко, което може да се определи като дейност, в която се включва използването на някакъв обем капитал. Това обяснява защо само четирима използват съвременните вече понятия като „предприемач“ и „фабрикант“, и то хора, които трудно могат да се отнесат към индустриалният елит. Най-коректни са пловдивските братя Калчо х. Калчев и Стефан х. Калчев, които се записват като „банкер-търговец“, и те действително имат възможностите и правото да се определят за такива. Не може да не се отбележи, че има хора с много разностранна дейност, включена под този етикет. Атанас х. Славчев е същевременно търговец, крупен земеделец и акционер на пивоварна. Подобно е положението на Ат. Гр. Каракашев, собственик на мелници и фабрики, мастит търговец, но предпочел за най-престижно определението „адвокат“. Но най-интересен в това отношение е Васил Холевич, който в трите парламента се определя последователно като земеделец, председател на окръжен съвет и накрая търговец.

При Народната партия се наблюдава същото разнообразие. Като такива са се записали както големият предприемач Ив. Грозев, така и двукратно избирания Ан. Петков от с. Сотучино (Берковско), известен с крайпътния си хан, където спират за нощувка видни политици, търговци и пътници. Но че сред тях са имената на едни от най-видните търговци и предприемачи в страната няма никакво съмнение: Григор Найденов, Гаврил Б. Ненович, Г. Н. Консулов, Димитър и Атанас Бурови, Илия и Димитър Съселови, Михаил х. Славчев, Панталей Набодков, Христо Ив. Гендович, Георги Губиделников, Д. М. Яблански, представителите на всички разклонения на фамилията Гешови. Малкият процент на определените се като индустриалци и предприемачи е в синхрон с общото състояние на доминиращата партия. Но при толкова заети в банковото дело и лихварството, като такива се определят само най-богатият българи Евлоги Георгиев, избран за представител и със запазен мандат до смъртта си, въпреки че не се завръща в България до края

на живота си. До неговите параметри на действие и капитал, записалият се като banker либерал Стефан Калъпов, макар и да е сред солидните представените столични предприемачи изглежда като беден роднина. Затова изводите, когато се правят единствено чрез използването на декларираната от депутата професия крие опасност от изкривяване.

Участието на търговците в модернизацията на страната има ключово значение. Законодателството, което е посветено на стопанското развитие показва, че те умело участват в дирижирането на основните промени и дават възможност за ускорено развитие. Но несъмнено се достига до един парадокс – ако търговците и да са доминиращи при Ст. Стамболов, то те не успяват да въведат преференциални законодателни мерки за своето съсловие, докато при д-р К. Стоилов достигат до закрила и защита на своята дейност чрез помощта на държава. Използването на държавата като фабрика за фабриканти дава своя резултат.

Разбира се, досегът на двата свята – предприемаческия и публичните финанси дава необходимият контакт и високо напрежение, което се изразява в неизбежното наливане на основите на корупцията. Скандалите, мними или действителни съпровождат българската политическа действителност през целия този период.

REFERENCES

Givkov, Svetoslav. 2014. *Прогресивнолибералната партия в България, Политика с Русия не правим.* [Progresivnoliberalna partia v Bulgaria, Politika s Rusia ne pravim]. Sofia: Izd. „St. Kliment Ohridski“. (in Bulgarian)

Nikolova, Veska. 2004. *Народната партия 1894–1920.* [Narodnata partia 1894–1920]. Sofia: Izd. “Vital“. (in Bulgarian)

Palangurski, Milko. 1996. *Либералната (радославистка) партия в системата на българската парламентарна демокрация (ноември 1900 – юни 1904).* [Liberalnata (radoslavistka) partia v sistemata na bulgarskata parlamentarna democracia (noemvri 1900 – uni 1904)]. V. Tarnovo: Izd. “St. Cyril and St. Methodius”. (in Bulgarian)

Palangurski, Milko. 2007. *Избирателната система в България (1879–1911 г.).* [Izbitratelnata sistema v Bulgaria (1879–1911)]. V. Tarnovo: Izd. “St.

Cyril and St. Methodius”. (in Bulgarian)

Palangurski, Milko. 2008. *Избори по стамболовистки*. [Izbori po stamboliiski]. V. Tarnovo: Izd. “St. Cyril and St. Methodius”. (in Bulgarian)

Palangurski, Milko. 2013. *По българските парламентарни избори (1894–1913 г.)*. [Po bulgarskite parlamentarni izbori]. V. Tarnovo: Izd. “St. Cyril and St. Methodius”. (in Bulgarian)

Correspondence address:

Milko Palangurski – Professor, D.Sc.

University of Veliko Turnovo “ST. CYRIL AND ST. METODIUS”

Department of Modern Bulgarian History

2, Teodosi Turnovski Str. 5003 V. Turnovo

Tel.: (+ 359) 887 239 549

E-mail: m.palangurski@uni-vt.bg